

לענין צדקה

הרמב"ם בפ"י מהל' מתנות עניים הש"ז פסק: הנותן מזונות לבניו ולבנותיו הגדולים שאינו חייב במזונותיהם כדי ללמד הזכרים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה ולא יהיו מבוזות, וכן הנותן מזונות לאביו ולאמו, ה"ז בכלל הצדקה, וצדקה גדולה היא שהקרוב קודם. ע"כ.

האחרונים הקשו על הרמב"ם שהלא מקורו הוא בגמ' כתובת דף נ' ע"א: "אשרי שומר משפט עושה צדקה בכל עת", וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת, דרשו רבותינו שביבנה, ואמרי ליה רבי אליעזר, זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים. ע"כ. וא"כ קשה טובא, שהרי לפי הגמרא הדין הוא בקטנים ואילו הרמב"ם כתב כשהם גדולים. ועי' בכ"מ שם שכתב שגדולים אין פירושו גדולים ממשי, אלא גדולים ממשי, דהיינו שלגבי פחותים מבני שש הם נחשבים כגדולים. אולם זה נראה כדוחק. (ועי' בספר דרך אמונה להגר"ח קניבסקי שליט"א בחלק בה"ל שם שכתב שאולי מ"ש הגמ' קטנים, זה היה לפני התקנה באושא שתיקנו לזון את הקטנים, א"נ אפילו אחר התקנה רק שאין כופין על זה, ולפיכך אם נתן יש לו שכר מצות צדקה.)

ועוד קשה לי שהלא הרמב"ם ס"ל שכופין על הצדקה, עי' שם פ"ט הי"ב, וא"כ מדוע לא פסק ג"כ שכופין על צדקה זו של נותן מזונות לבניו ולבנותיו הגדולים, והסתפק רק בדברי שבח שזוהי צדקה גדולה. ובכלל קשה מתי כופין ומתי אין כופין.

והנה בגמ' כתובות דף מ"ט ע"ב כתב שבאושא התקינו שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. ובגמ' שם, דלית הלכתא כוותייהו, דהיינו שאין חובה רק מצוה, וזה רק כשלא אמיד אבל כשהוא אמיד כופין אותו. וכשאינו אמיד כופין אותו בדברים, דהיינו שמלעיגים עליו ברבים, ע"ש. ובגמ' שם דף ס"ה ע"ב בסוף הפרק, אע"פ שאמרו אין אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים, אבל זן קטני קטנים. עד כמה? עד בן שש.

לפי זה יש לנו שלשה סוגים: קטני קטנים, קטנים, וגדולים. קטני קטנים חייב במזונותיהם מצד הדין מטעם שחייב במזונות אשתו וכמ"ש הגמ' שם א"ר אסי קטן בן שש יוצא בעירוב אמו, שהוא כרוך אצלה. קטנים, דהיינו משש עד שמביאין שתי שערות, אם אינו אמיד מלעיגים עליו אבל אין

כופין אותו, ואם אמיד כן כופין אותו. ולאחר שהם גדולים -- זהו הדין של הרמב"ם שהבאנו.

ועיין בתוספות שם דף מ"ט ע"ב ד"ה אכפיהו רבא שהקשה אין כופין על הצדקה הלא הוי מ"ע שמתן שכרה בצדה, דכתיב בגלל הדבר הזה יברכך, ואין כופין על מ"ע שמתן שכרה בצדה. ותירק, ובתירוצו האחרון כתב, ובצדקה איכא תרתי לאוין, לא תאמק (את לבבך) ולא תקפץ (את ידך).

א"כ לפי תוס' משמע דכל ענין כפייה בצדקה יסגדו מהל"ת. והנה ברור שמי שכפוהו לתת צדקה קיים מצות פתח תפתח את ידך שהוא מ"ע של צדקה (ועיין להלן בקטע האחרון מ"ש על הרמב"ם בפ"י מהל' מתנ"ע ה"ד). א"כ נראה לומר שבמצות פ"ת (=פתח תפתח) יש שני מחייבים. האחד הוא מניעת האכזריות, ועל זה באין גם שני הלאוין שהן נחשבים כאחד (עי' בטה"מ ובחינוך), והשני הוא עשות חסד אף כשאין לפנינו מקרה של אכזריות וקשיחות הלב. והכפייה היא הכרחית רק במקרה של אכזריות, שאז עובר גם על העשה גם על הלאוין.

נעיין במאמרי "החכם והחסיד במשנת הרמב"ם" אם יש הבדל בין חסד לרחמים ואם זה שייך לנידון דידן].

כשהרמב"ם בא לפסוק את ההלכה של כפייה בדברים כשלא אמיד בקטנים כתב בפ"ב מהל' אישות הי"ד בזה"ל: ואם לא רשה גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו, ואם לא רצה מכריזין עליו בציבור ואומרים פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו, והרי פחות הוא מעוף שמה שהוא זן את אפרוחיו, ואין כופין לזונם אחר שש. עכ"ל. ובהט"ז הוא ממשיך: בד"א באיש שאינו אמיד ואין ידוע אם ראוי ליתן צדקה או אינו ראוי, אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן ממנה צדקה המספקת להן מוציאין ממנו בע"כ משום צדקה וזנין אותן עד שיגדלו. עכ"ל. מדבריו ברור שכאן לא מדובר ביסוד של עשות חסד במ"ע של פ"ת, רק בהסרת האכזריות, שמה שאיננו מושיט עזרה לבניו הנצרכים הריהו אכזר, ולכן כופין אותו שהרי על זה באו הלאוין, והכפייה בגוף ובממון תלוייה בזה אם הוא אמיד או לא אמיד.

אבל לענין לזון אותם לכשיגדלו, פשוט שאז נסתלק היסוד של מניעת האכזריות אם נמנע מלפרנסם, ולכן אין כאן הלאוין ואין כאן כפייה, רק יש היסוד של עשות חסד וזה מחייב המצוה של פ"ת.

ועכשיו מובן מדוע כשהם קטנים כופין אותו ולא כשהם גדולים, אם כי לפי הרמב"ם יש מצות צדקה כשהם גדולים.

ומה שהקשינו שהרמב"ם כתב את ההלכה בגדולים ובגמ' נזכר רק קטנים, הנה ודאי שהרמב"ם מתכוון לגדולים ממש, שאל"כ לא היה לו להאריך ולנמק "כדי ללמד הזכרים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה שלא יהיו מבוזות". ודין יוצא באופן הגיוני מדין הגמ' של הזן את בנין כשהן קטנים בדף נ' ע"א, שלפי הגמ' יש מצות צדקה בבניו ובנותיו הקטנים, אף כי יש חיוב או לפחות מצוה לזונם, וכהגמ' דף מ"ט ע"ב. ואף כי רבותינו שביבנה קדמו לתקנת אושא (שלא נתקבלה, שהלא התקנה היתה גם לאמיד גם ללא אמיד) וכדברי הגר"ח קניבסקי שהבאנו לעיל, מ"מ הסברא נותנת שיש פחות חיוב מזונות לבנים גדולים מאשר לקטנים, ולפיכך מצות צדקה יותר גדולה בגדולים שאין להם חיוב מצד הדין. וא"כ הלא הדין של קטנים כבר כתב הרמב"ם בהל' אישות שזה מקומו, ששם מדובר על החיוב לזון קטני קטנים וקטנים, שבהעדר פרנסתם הריהו אכזר, וכאן בהל' מתנ"ע מדובר על יסוד החסד שבמ"ע של פ"ת ושם אין שייך כפייה.

וכן מוכח מסידור ההלכות של הרמב"ם בהל' מתנ"ע, ומלשונו הזהב, שכתב "כדי ללמד הזכרים תורה" וכו' להראות שיש לפנינו ענין של חסד המחייב את מצות הצדקה ולא המחייב של מניעת אכזריות, והיסוד של חסד כאן הוא בניגוד לסתם פיזור מעותיו מחד גיסא או תגובה למצב אכזרי מאידך גיסא. וזה למד מתוך הגמ' של הזן את בניו ובנותיו הקטנים שמקיים מפסוק של עושה צדקה "בכל עת", ששם אצל קטנים המחייב הוא הסרת האכזריות ולכן יש כפייה, אבל אצל גדולים המחייב הוא חסד, שהזכרים ילמדו תורה והנקבות לא יהיו מבוזות, ולכן מקיים מצות צדקה ואין כפייה. וכן הוא בסוף אותה ההלכה כשכותב, "וכן הנותן מזונות לאביו ולאמו ה"ז בכלל צדקה, וצדקה גדולה היא שהקרוב קודם" וכו', דהיינו שאין כאן יסוד של אכזריות ורק המחייב של חסד.

והמעין בדברי הרמב"ם יראה שאמנם כן הוא סידור ההלכות, שבפ"י מתנ"ע ה"א מדבר על יסוד החסד שבצדקה: "שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו" וכו' עש"ה. בה"ב ובה"ג עובר ליסוד הסרת האכזריות: "לעולם אין אדם מעני מן הצדקה... כל המרחם מרחמין עליו...עד כאן -- ענין החסד"; וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם יש לחוש ליחסו... כל המעלים עיניו מן הצדקה הרי זה נקרא בליעל... ונקרא רשע... ונקרא חוטא וכו'. ומזה נראה ששני המחייבים נכללים בסדר בהלכות אלו.

והנה בה"ד שם כתב, וז"ל: כל הנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות ופניו כבושות בקרקע אפילו נותן לו אלף זהובים אבד זכותו והפסידהו. עכ"ל. וקשה לומר שאמנם אבד שכר מצות צדקה כלל וכלל. ועי' ברדב"ז שם שהעיר לגמ' ב"ב פ"ק שהנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, והמפייסו בדברים מתברך בי"א ברכות. והנה מזה נראה דאפילו בלי פיוס זוכה

לשש ברכות, וא"כ א"א לומר שאמנם אבד כל זכותו. א"ו
שכוונת הרמב"ם היא שאבד זכותו של יסוד החסד אבל עדין
יש לו הזכות (בצורת שש הברכות) של מניעת האכזריות, אף
כי נעשה בעל כרחו.